

rind prin diferite provincii ale Imperiului roman, începînd cu Spaniile, unde nu s-a mulțumit să revadă cu grijă pietrele păstrate în muzee și colecții, dar a urmărit și pe teren traseele diferitelor *viae*, în vederea unei istorii a drumurilor romane a cărei întocmire i-a apărut din capul locului ca un complement firesc al editării miliariilor.

În așteptarea încheierii lucrărilor pentru *Corpus*, a cărui pregătire va mai dura, Walser inițiază acum — sub titlul *Itinera Romana. Beiträge zur Strassengeschichte des Römischen Reiches* — o serie de publicații premergătoare culegerii generale. E vorba de mici *corpora* restrînse la hotarele unor țări moderne (nu ale unei provincii antice), în care se editează și se comentează cu mai multă zăbavă decît în CIL miliariile păstrate sau numai cunoscute prin studii anterioare. Volumașele urmează a fi ilustrate cu reproduceri ale documentelor realizate cu ajutorul unei tehnici noi, despre care s-a vorbit în mai multe rînduri în reuniuni internaționale (ultima oară la Cambridge) și care, judecînd după rezultate, e menită să joace un rol de seamă în viitoarele publicații de texte epigrafice. Numărul total al acestor lucrări prealabile nu-i fixat, dar de pe acum ni se vestesc — pe lingă trei fascicule închinat Elveției, toate redactate de Walser — alte patru cuprinzînd materiale din Provincia Narbonensis, din Raetia-Noricum, din Lusitania și Italia (Aemilia, Etruria-Umbria). Fasciculul apărut reprezintă numai prima parte a studiului consacrat documentelor din Elveția: o a doua parte urmează să apară — ca nr. 5 al seriei — sub același titlu ca prima parte, dar cu subtitlul: *Die römische Strassen und Siedlungen (mit einer archäologischen Karte des Schweiz in römischer Zeit)*.

Miliariile cunoscute pînă acum și care se reeditează după căile de comunicație de-a lungul cărora au fost cîndva așezate, sînt în număr de 50: 16 de pe șoseaua Marele St. Bernard — Lausanne; 17 de pe șoseaua Geneva-Lausanne; 5 de pe șoseaua Lausanne-Avenches; 2 de pe șoseaua Vevey-Avenches; 3 de pe șoseaua Avenches spre nord; 3 de pe șoseaua Bregenz-Windisch-Augst; 3 de proveniență incertă. Unele, mai bine păstrate, sînt însoțite de fotografii; toate, de reproduceri executate după tehnica pomenită înainte și care permit citiri deplin sigure.

Volumașul mai cuprinde un capitol închinat problemei de a ști cărei provincii romane i-a aparținut, sub Imperiu, ținutul locuit de helveți. Părerii lui Mommsen, împărtășită de cei mai mulți cercetători, după care începînd din zilele lui Domitian teritoriul în chestiune ar fi făcut parte din Germania Superior, i se opun acum observațiile critice ale lui Herbert Nesselhauf, care relevă nu fără temeii similitudinea de formular dintre miliariile helvetice și cele din regiunea Trier-ului, capitala Belgiei. Din lipsă de documente explicite o dovadă hotărîtoare nu se poate aduce, dar argumentele invocate sînt destul de serioase pentru a merita să rețină atenția (în aceeași problemă, vezi și contribuția lui Walser la *Mélanges Piganiol*, Paris, 1966, III, p. 1397—1408: *Die Provinzzugehörigkeit des Helvetiergebietes*). Indicii feluriți și o tablă de concordanță completează prețioasa lucrare, căreia — pentru a-i spori utilitatea — i se adaugă o hartă a Elveției la scara 1:600 000.

D. M. Pippidi

LOUIS ROBERT, *Documents de l'Asie Mineure méridionale. Inscriptions, monnaies et géographie*. (Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IV-e Section de l'École Pratique des Hautes Études, III. Hautes Études du monde gréco-romain, 2). Genève (Droz) — Paris (Minard), 1966. 124 p. în 16° + 18 planșe afară din text.

Activitatea copleșitoare a lui Louis Robert găsește mereu căi noi de afirmare, sporind totodată patrimoniul științific al instituțiilor în cadrul cărora se desfășoară. Sub impulsul învățatului, Secția a IV-a a Școlii de Înalte Studii (Științe filologice și istorice) a pus de curînd bazele mai

multor serii de publicații paralele, din numărul cărora de o luare aminte se învrednicesc din partea noastră seriile I — *Hautes Études numismatiques*, în legătură cu care vezi mai departe p. 344 — și III: *Hautes Études du monde gréco-romain*, în care s-au tipărit pînă acum, pe lingă paginile postume ale lui Isidore Lévy, *Recherches esséniennes et pythagoriciennes* (1965), *Documentele* aci semnalate, în așteptarea altora ce vor urma.

Pe lingă o scurtă introducere (mai curînd un cuvînt-înainte), volumul cuprinde șase studii inedite închinat în principiu unor documente epigrafice dar în cuprinsul cărora, ca de fiecare dată în lucrările autorului, monedele sînt folosite pe o scară largă, la fel cu indicațiile oferite de topo- și de antroponimie. În plus, ceea ce constituie o altă caracteristică a scrierilor lui Robert despre Asia Mică în antichitate, cunoașterea directă a locurilor și a peisajelor, pe lingă stăpînirea fără greș a descrierilor lăse de călători timp de mai multe veacuri, înlesnește considerabil înțelegerea problemelor puse de texte și conferă demonstrațiilor întreprinse o soliditate inapelabilă.

Primul studiu privește un decret fragmentar din depozitele șantierului Xanthos. Locul lui de proveniență nu rezultă limpede, pentru că în singurul punct al textului unde sînt pomeniți locuitorii cetății (r. 5) numele acestora e trunciat: ΤΥΜΝΙΣΣΕΥΣΙ. La prima privire, s-ar părea că e vorba de Tymnessos din Caria, dar examenul atent al editorului ne convinge să dăm preferință unei alte posibilități, întregind pasajul mutilat: κα[θάρτερ 'Αρ]τομνισσεύσι. Ne găsim deci înaintea unui document din Artymnessos, oraș din Lycia cunoscut prin Ștefan din Byzanț, care ne dă și informația că așezarea ar fi fost întemeiată de Xanthos: πόλις Λυκίας, ἀποικὸς Ἐαυθίων.

Cea mai mare parte a acestui prim capitol al cărții e consacrat localizării orașului în zilele noastre. Din fragmentul editat rezultă că era un port, iar faptul de a fi fost găsit în căutele noastre la Pinara lasă să se presupună că la un moment dat, înainte de sfîrșitul antichității, trebuie să fi fost absorbit de cetatea mai mare, poate pe calea unei sympolitii. Alte indicii, scoase din călători, completate cu arătările unor portulane medievale, duc la concluzia că Artymnessos s-a putut ridica pe locul numit mai tîrziu Perdikiiai, iar în zilele noastre Faralya. « Un nom parlant comme 'Perdikiiai' — remarcă autorul — a pu oblitérer le vieux nom d'une Artymnessos déchuë, comme il fut lui-même supplanté par Faralya. Les découvertes et l'exploration de l'avenir trancheront sans doute ».

În capitolul II se studiază două inscripții din Xanthos, astăzi la Liverpool. E vorba de un bloc prismatic, scris pe trei fețe, cuprinzînd în primul rînd un decret al Adunării în cinstea unui everget care lăsase obștii o sumă însemnată (textul A, publicat de Kirchhoff în 1865, reeditat de Ormerod în 1914), apoi testamentul donatorului — inscripția B, reeditată în ultimă instanță de Kalinka, după Ormerod. Intervenția lui Robert reușește să îmbunătățească lectura acestui din urmă document, propunînd în rîndurile 4—6, în locul întregirilor neconvîngătoare ale lui Kalinka, o formulă obișnuită în documentele cu acest caracter și în acest loc precis al formulării: [ἐῖ μ]έν μοι ὑγ[ιαι]ν[ο]ν[τι] [δι]οικ[ε]ῖν τ[ῆ] ἀ[έ]μυ[τοῦ] . . .

Capitolul III, intitulat *Une pierre de Phaselis et une inscription de Cilicie*, aduce explicația luminoasă a unei inscripții cunoscute din veacul trecut, dar dintotdeauna socotită îninteligibilă. Împrejurarea că, după arătările primelor editori, piatra ar fi fost găsită « pe malul unui fluviu » (cu multă probabilitate Barsak Çay, în teritoriul rural al vechei Phaselis) dă prilejul lui Rob ert să întregască în chip convingător cele două cuvinte prescurtate păstrate pe fața-i principală: ΠΙΟΡ(ος) ΒΑΤ(ός), « vad bun de trecut ». Inscripția din Cilicia pomenită în titlul capitolului se referă și ea, în termeni nu de ajuns de limpezi, la o împrejurare din aceeași sferă de preocupări. E vorba de un decret publicat în 1962 de Bean și Mitford, în care cineva e lăudat pentru un merit formulat astfel în limba greacă: . . . Τὴν Μέλακος ποταμοῦ διέβησαν ἀπολύσαντα. Interpretarea celor doi editori, după care titularul hotărîrii de cinstire ar fi construit pe socoteala lui un pod peste riul Melas, e combătută de Robert cu argumente de limbă (« le verbe ἀπολύειν ne peut s'employer pour 'payer' quand il s'agit d'un cadeau, d'une γόνιμοτή, d'un acte sprin-

tané et qui ne découle pas d'une obligation » dar și de fapt, în sensul că Fluviul Negru, azi Manavgat Çay, e un curs de apă extrem de larg, peste care n-a existat niciodată vreun pod pînă-n zilele noastre. « Il n'y avait pas de pont sur le Mélas, — et l'on peut mesurer l'absurdité d'imaginer qu'un pareil pont sur un pareil fleuve aurait pu être construit par un particulier et qu'on aurait fait une discrète allusion à cette γέφυρα en disant « ayant payé la traversée du fleuve Mélas ». C'est à un bac que s'applique ici le mot διάβασις. La tournure ἀπολῦεν τὴν διάβασιν retrouve alors un sens acceptable: ayant exempté de paiement la traversée du fleuve, ou ayant acquitté le paiement de la traversée du fleuve, — ce qui, je crois, reviendra au même. Le généreux Touès a assuré la gratuité du bac » (p. 51).

Fragmentul de decret editat și comentat în capitolul IV: *Décret hellénistique de Termessos* aduce informația nouă, dar nu surprinzătoare, că în zilele lui Ptolemaios II Termessos (ca întreaga Pamfilie de altminteri) era supusă Egiptului. Cu același prilej se reeditează și se corectează o inscripție din Termessos publicată în 1938 de Mario Segre. Documentul oferă precizuni despre unele instituții tradiționale ale orașului și despre organizarea teritoriului sub Lagizi (unitate politică în frunte cu un *παμφιλιάρχης*).

Capitolul V, care e și cel mai lung, se intitulează *Inscriptions, sites et monnaies de la Cilicie Trachée*. În esență, e analiza unei descrieri de călătorie în Cilicia « aspră » publicată în 1965 de epigrafiștii englezi Bean și Mitford (*Denkschriften Akademie Wien, LXXXV, 1965*). Trebind în revistă recolta de date și de știri prezentate de cei doi autori, Robert completează informația culeasă, întregeste și comentează textele editate sumar, mai ales relevă — cînd e cazul — interesul deosebit al cutărui document pentru concluzii de geografie istorică. Se înlătură astfel ipoteza temerară despre existența a două Claudioseleucii: una, sigură, în Pisidia, alta în Pamfilia (în realitate Seleucia); se explică, într-o inscripție din acel oraș, expresia eliptică: τὸ ἔργον νεκτάρειον (mai corect: *Νεκτάρειον*); « zidirea — sau lucrarea — e opera lui Nectarios »; se expun temeiurile unei posibile identificări a ruinelor de la Ayasofya cu Karallia și se justifică, o dată mai mult, localizarea orașului antic Lamus în satul actual Adanda. În legătură cu o seamă de texte se dau indicații bibliografice utile, se citează lecțiuni rămase necunoscute editorilor și se insistă asupra unor reguli « de aur » ale metodei epigrafice: « Si l'épigraphie est science de l'antiquité, et non point sport à la recherche des pierres inscrites, un savant qui étudie les inscriptions d'une contrée ne peut se dispenser d'avoir l'œil sur les monnaies, de faire attention aux trouvailles et d'abord d'avoir regardé, soit avant son voyage, soit, en tout cas, quand il prépare la publication de sa récolte épigraphique, au moins quelques catalogues l'instruisant des types des monnaies, avec ce qu'ils apprennent sur les cultes ou sur l'histoire » (p. 97). Și iarăși: « L'épigraphiste qui ne regarde pas une monnaie se ferme à lui-même l'interprétation des inscriptions qu'il copie. Le type monétaire décrit par les catalogues reçoit du rapprochement d'une inscription son interprétation exacte, qui ne pouvait, je crois, être établie par la seule analyse de l'image. J'ose penser qu'il n'était pas difficile, avec les publications dont on dispose, d'étudier les monnaies de Syedra — ce n'est pas un monde! — en même temps que les deux ou trois dizaine d'inscriptions copiées sur le site. Il n'est pas difficile même d'étudier tout le monnayage des villes de la Cilicie Trachée en même temps que l'épigraphie. Dira-t-on bientôt qu'il faudrait pour cela 'constituer une équipe', 'organiser un groupe de travail', 'créer un laboratoire et une bibliothèque'? Il ne faut point nier que cela n'arrive un jour, si progressent d'un même pas le manque de curiosité et l'enflure organisatrice des prétentions ignorantes » (p. 99).

Astfel, ca în cele mai multe din scrierile autorului, de la observații particulare și analize meticuloase, ne ridicăm pe nesimțite la încheieri general-valabile și la considerații de metodă: trăsături proprii marilor ctitori ai științei epigrafice — un Boeckh, un Holleaux, un Wilhelm —, și care fac din lectura cărților lui Robert un exercițiu salutar și pasionant.

D. M. Pippidi